

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/archiwum/144242,Jan-Szumski-Nowe-dokumenty-archiwalne-do-dziejow-Dzierzynszczyzny.html>
27.02.2026, 17:49

Jan Szumski: Nowe dokumenty archiwalne do dziejów „Dzierżyńszczyzny”

Tragiczne dzieje polskiej mniejszości narodowej w Związku Sowieckim od początku lat 90. ubiegłego stulecia funkcjonują w obiegu historiograficznym głównie za sprawą pionierskiej rozprawy prof. Mikołaja Iwanowa *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*.

24.05.2024

Badane są one w niej na przykładzie tzw. eksperymentu polskiego – polskiego rejonu narodowościowego im. F. Dzierżyńskiego (*Dzerżyńskijskij pol'skij nacional'nyj rajon, Dzerżynščina*), jedyne na Białorusi i drugiego w Związku Sowieckim, obok polskiego rejonu narodowościowego im. J. Marchlewskiego (*Marhlevskij pol'skij nacional'nyj rajon, Marhlevščina*).

Od czasu publikacji Iwanowa ukazało się szereg mniejszych prac, które podejmowały różne aspekty sowieckiej polityki wobec Polaków w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. W odniesieniu do innych tematów zazębiających się z tematyką funkcjonowania mniejszości polskiej w Sowietach, jak chociażby represje wobec Kościoła katolickiego czy dzieje polskiego ruchu komunistycznego w ZSRS w okresie międzywojennym, można już w Polsce znaleźć bogatą literaturę przedmiotu.

Jak likwidowano „Dzierżyńszczyznę”

W historiografii został utrwalony obraz, zgodnie z którym „Dzierżyńszczyzna” została zlikwidowana w lipcu 1937 r. w trakcie wielkiego terroru, dwa lata po likwidacji „Marchlewszczyzny” na Sowieckiej Ukrainie. Nowe materiały archiwalne, dotyczące historii powstania i likwidacji „Dzierżyńszczyzny”, wydobyte z archiwów białoruskich, niedostępne i nieznane szerzej badaczom polskim, pozwalają jednak spojrzeć na ten problem z innej perspektywy.

W szczególności, punktem zwrotnym w funkcjonowaniu rejonu stworzonego na początku 1932 r. był rok 1934. Anulowano wówczas wyniki paszportyzacji i przeprowadzono drugą, która znacznie zmniejszyła odsetek Polaków. Przeprowadzono czystkę w rejonowym Komitecie WKP(b), w wyniku której z 314 komunistów 61 zostało wydalonych z partii i oskarżonych o związki z „polską tajną policją”. W latach 1934–1936 przekształcono większość polskich szkół w białoruskie i rosyjskie.

„Raspoljačenije” sowieckiej Białorusi

Uchwała o likwidacji polskiego rejonu narodowościowego im. Dzierżyńskiego, podjęta na lipcowym posiedzeniu KC KP(b)B w 1937 r., stanowiła ważny, ale nie decydujący element rozwiązania całej „polskiej kwestii” w BSRS. Likwidowano też wszystko, co miejscowi komuniści tworzyli w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. w nadziei na eksport rewolucji do Polski – polskie szkoły, domy dziecka, stowarzyszenia twórcze, *pol'rabfak* przy Białoruskim Uniwersytecie Państwowym, sekcje polskie przy Akademii Nauk BSRS itd. Finalnym akordem tego dramatu była „operacja polska” NKWD, w wyniku której w latach 1937–1938 w rejonie dzierżyńskim represjonowano 509 osób, z czego 434 skazano na śmierć, co stanowiło 85,2%

ogólnej liczby osób wówczas tam aresztowanych. Był to jeden z najwyższych wskaźników skazanych na najwyższy wymiar kary, nie tylko na Białorusi, ale w całym Związku Sowieckim. Większość z nich została oskarżona o „szpiegostwo”, „wrogą działalność” oraz przynależność do „Polskiej Organizacji Wojskowej” (POW).

Prowadzone antypolskie społeczno-polityczne kampanie propagandowe kształtowały wizerunek Polski i Polaków jako „wrogów” i „wspólników faszyzmu”. W społeczeństwie białoruskim ukształtował się negatywny wizerunek Polski i Polaka, a przez kolejne półwiecze dziejów BSRS „kwestia polska” była tematem tabu: prawie nie funkcjonowała w przestrzeni publicznej oraz narracji historycznej na Białorusi”.

Praca dr. Wialikiego

Tłumaczenie na język polski publikacji białoruskiego historyka dr. Anatola Wialikiego, poświęconej dziejom polskiego rejonu narodowościowego w BSRS – *„Dzierżyńszczyzna” 1932-1937. Rejon skazany na likwidację* – inauguruje serię wydawniczą „Polacy w Rosji i Związku Sowieckim” wydawaną pod auspicjami Instytutu Pamięci Narodowej. Książka ma się ukazać w połowie przyszłego roku. Zawiera ona przekrojową analizę polityki sowieckiej wobec Polaków obywateli sowieckich na przykładzie „Dzierżyńszczyzny”, a obok niej także wybór dokumentów.

A. Wialiki jest badaczem stosunków polsko-białoruskich w XX w., dziejów polskiej mniejszości narodowej oraz dokumentów polskiej proveniencji w białoruskich archiwach. Jego dotychczasowy dorobek koncentrował się głównie na dziejach związanych z okresem powojennym. Działalność naukowa dr. Wialikiego była wysoko oceniana przez polskie gremia naukowe i państwowe. W 2010 r. Wialiki był laureatem nagrody „Przeglądu Wschodniego” w kategorii „Dzieje Polaków na Wschodzie”, a w 2019 r. został odznaczony odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, nadaną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Warto przy tym pamiętać, że Wialiki jest przedstawicielem historiografii białoruskiej, co znalazło odzwierciedlenie w przyjętej perspektywie badawczej, polemicznych aspektach interpretacji autora oraz spornym charakterze poszczególnych twierdzeń. Mamy nadzieję, że publikacja przyczyni się do szerszej dyskusji na podejmowany temat.

► [Czytaj całość na portalu przystanekhistoria.pl](http://przystanekhistoria.pl)

[Poprzedni Strona](#)

[Następny Strona](#)

Artykuł

Dom Ludowy w Dzierżynsku w 1932 r. ozdobiony portretem Feliksa Dzierżyńskiego i szyldem w języku polskim. Do 1932 r. miasto nosiło nazwę Kojdanów